

Kritičnost a rozum / Pojem a pojetí

Největším odkazem osvícenství resp. jeho vyústění je kritická důvěra v lidský rozum. Samu kritičnost ovšem nesmíme redukovat na rozumovost resp. racionalitu. Rozum je totiž povinen kriticky přezkoumávat sám sebe a své vlastní podoby i výkony. Kartezianismus představoval v tomto smyslu nekritické zaštnění rozumu jako dějinně neproměnného elementu, garantujícího myšlenkové a životní jistoty. Nekritická osvícenská důvěra v rozum jako poslední a nejvyšší instanci je jenom explicitním, ale již vyčpělým výhonkem racionalismu karteziánského typu. To, čím je osvícenství charakteristické a čím se stalo jakoby čtvrtým ze sloupů, na nichž je založena evropská kulturní a civilizační tradice, není v žádném případě ono naivní spoléhání na rozum, které se vposledu ukazuje jako nedostatečně rozumné, jako ne dost racionální, nýbrž je to naopak vyostřený criticismus, jímž je stále se zdokonalujících prostředků lidského rozumu intenzivně využíváno právě k tomu, aby se rozum a jeho prostředky ještě dále zdokonalovaly. Naivní důvěra v nezastavitelnost tohoto zdokonalování byla (musela být) proto korigována a nahrazena důvěrou kritickou, vedoucí o dějinných mezích každé etablované racionality (nikoliv tedy o jakýchsi definitivních a nepřekročitelných mezích samotného rozumu a samotné rozumovosti). Rozum proto už musel přestat být absolutně poslední instancí, ale nadále zůstává poslední lidskou instancí, tedy také posledním a nejvyšším lidským prostředkem (kritériem) porozumění světu a vlastní situovanosti v něm. Kritičnost rozumu spočívá tedy v tom, že rozum nechce vposledu rozumět jen sám sobě a poznávat sám sebe, ale že si uvědomuje svou funkčnost, spočívající v důvěře, že úsilí o porozumění není žádnou slepou uličkou, nýbrž že je opravdu čemu rozumět, co chápat a na co se ve vždycky dějinně podmíněných a tedy omezených pokusech o porozumění a pochopení spoléhat. Je to víra nikoliv v rozum, nýbrž víra, že užívání rozumu má vposledu dobrý smysl a dějinně dobrou perspektivu.

(Písek, 951231-1.)